

Ірина Кресіна

Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ПРОБЛЕМИ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Досліджуються основні проблеми та перешкоди на шляху етнонаціональної консолідації українського суспільства. Серед них — невдоволення окремих етноспільнот своїм статусом, рівнем забезпечення своїх прав та інтересів, яке використовується ззовні шляхом політичної, фінансової, культурної підтримки. Автор доводить, що ці інструменти ускладнюють процес етнонаціональної консолідації поліетнічного українського суспільства в певних регіонах, живлячи дезінтеграційні тенденції етнополітичного розколу.

Ключові слова: національні меншини, подвійне громадянство, етнонаціональна консолідація.

Irena Kresina. Problem etniczno-narodowej konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego.

Autorka analizuje główne problemy i przeszkody na drodze ku etniczno-narodowej konsolidacji społeczeństwa ukraińskiego. Zalicza do nich niezadowolenie niektórych społeczności etniczno-narodowych ze swego statusu, poziomu zabezpieczenia swoich praw i interesów. Niezadowolenie to jest wspierane z zewnątrz politycznie, finansowo i kulturalnie. Autorka udowadnia, że wskazane zjawiska komplikują proces konsolidacji wielonarodowego społeczeństwa ukraińskiego w pewnych regionach, umacniając tendencje dezintegracyjne i rozłam etniczno-polityczny.

Słowa kluczowe: mniejszość narodowa, podwójne obywatelstwo, konsolidacja etniczno-narodowa.

Ірина Кресіна. Проблеми етнонаціональної консолідації українського общества.

Исследуются основные проблемы и препятствия на пути этнонациональной консолидации украинского общества. Среди них — недовольство отдельных этнических общностей своим статусом, уровнем обеспечения своих прав и интересов, которое используется извне путем политической, финансовой, культурной поддержки. Автор доказывает, что эти инструменты усложняют процесс этнонациональной консолидации полиэтничного украинского общества в определенных регионах, подпитывая дезинтеграционные тенденции этнополитического раскола.

Ключевые слова: национальные меньшинства, двойное гражданство, этнонациональная консолидация.

Iryna Kresina. The Problems of Ethnonational Consolidation of Ukrainian society.

The main problems and obstacles to ethnonational consolidation of the Ukrainian society are investigated. Among them — the discontent of some ethnos with their status, the level of guaranteeing their rights and interests used outside by means of political, financial and cultural support. The author proves that these mechanisms complicate the process of the Ukrainian society ethnonational consolidation in some regions, nourishing the disintegrative tendencies of ethnopolitical disunity.

Keywords: national minorities, double citizenship, ethnonational consolidation.

Завданням етнонаціональної політики будь-якої держави є консолідація етнокультурно неоднорідних компонентів суспільства в політичну націю на основі громадянства та національної ідентичності. Винятком можуть бути країни, що вирішують проблеми етнічного характеру недемократичним шляхом, зокрема етнократії. Держави ж, зацікавлені в підтриманні міжетнічного миру та злагоди, уникненні конфліктів за участю етнічного чинника, попередженні етнокультурного розколу, а також етнополітичної дезінтеграції, яка стає його наслідком, приділяють виконанню цього завдання багато уваги як у законодавстві, так і практичній етнонаціональній політиці. Адже, як свідчить досвід пострадянських країн, саме від етнонаціональної консолідації в кінцевому підсумку може залежати територіальна цілісність держави.

Невдоволення окремих етноспільнот своїм статусом, рівнем забезпечення прав та інтересів, етнічна дискримінація провокують не лише дестабілізацію етнополітичної ситуації в державі. Якщо на етнічне невдоволення нашаровуються також соціальні, економічні та політичні розбіжності, це загрожує етнополітичною дезінтеграцією держави. Як стверджує К. Вітман, невдоволена етнополітична складова є тією силою, яка руйнує систему або дестабілізує її

настільки, що вона стає дуже вразливою зовнішнім загрозам [1, с. 25]. У окремих випадках достатньо одній етноспільноті висунути територіальні вимоги та ініціювати процес дезинтеграції, як він у результаті завершується розпадом державного утворення.

Подивимося, наскільки ця загроза актуальна для України. Для цього, як приклад, розглянемо ситуацію у русинській етнічній групі, якій постійно закидають порушення міжетнічного миру на території компактного проживання — Закарпатській області, етнополітичну дестабілізацію та сепаратизм за етнічним критерієм. Протягом усіх років незалежності України русини займали активну політичну позицію у відстоюванні своїх прав, оскільки не мають статусу національної меншини і не можуть скористатися його перевагами. Закарпатська обласна рада в 1992 та 2002 роках зверталася до парламенту з проханням визнати русинів окремою національністю, але ці вимоги не були задоволені. Русини намагалися домогтися свого визнання і за допомогою лобіювання відповідного положення в проектах Концепції державної етнонаціональної політики, і окремою постановою Верховної Ради України «Про русинів в Україні» № 7242 2009 року, але марно.

Також етнічна група заручилася міжнародною підтримкою. Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації в резолюції 2006 року висловив стурбованість офіційним невизнанням в Україні русинів, незважаючи на істотні відмінності між русинами й українцями, і рекомендував українській владі розглянути можливість вирішення цього питання. Русини апелюють до того, що статус національної або етнічної меншини представники цієї національності мають у всіх європейських державах, за винятком України. Формально русини відповідають усім вимогам, які висуває Закон України «Про національні меншини в Україні» у ст. 3 до національних меншин: «... представники етноспільноти є громадянами України; стверджують, що не є українцями за національністю; виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою, що ґрунтується на русинській етнічній належності» [2, ст. 529].

Чому ж Україна так довго і наполегливо відмовляє русинам у праві на самоідентифікацію та самоусвідомлення? Адже це призводить до політизації та радикалізації вимог еліти етнічної групи, що загрожує хиткому етнополітичному балансу в регіоні. Окрім русинів, які намагаються домінувати політично у регіоні, в Закарпатській області серед національних меншин чисельно домінують угорці (12,1%), що спираються на потужну підтримку сусідньої етнічної батьківщини. І вони не зацікавлені в суттєвому посиленні русинських позицій, оскільки вважають це дискримінацією власних прав як національної меншини. І готові у відповідь на кожні поступки держави щодо русинів вимагати ще більших поступок для себе. Це одна з причин відсутності позитивної відповіді на прохання та звернення русинської етнічної групи. Влада України побоюється ланцюгової реакції політизації етнічності в середовищі етноспільнот.

Іншу причину нещодавно вичерпно пояснив лідер парламентської партії «Свобода» — О. Тягнибок. Під час візиту до Закарпаття політик заявив, що визнавати русинську національність в Україні не можна, бо це може спричинити відокремлення Закарпаття від України. «Це призведе до бажання зробити Закарпаття автономним, далі взагалі — окремою державою», — підкреслив політик [3]. Характерно, що ознаки сепаратизму в діях представників русинського руху почали з'являтися після того, як їм багато разів поспіль було відмовлено в праві на статус національної меншини на основі самоідентифікації.

У 2008 році Другий конгрес підкарпатських русинів прийняв «Акт проголошення відтворення русинської державності», яким було проголошено створення автономної республіки під назвою «Підкарпатська Русь». Під час конгресу лідер русинів, священник УПЦ МП, закликав до утворення русинської автономії в складі України. Проти очільника русинів було порушено кримінальну справу за посягання та територіальну цілісність та недоторканність України. Судовий процес тривав 3 роки, суд виявив ознаки сепаратизму, визнав Д.Сидора винним і призначив покарання у вигляді 3 років умовно. Однак очільник русинського руху не припиняє сепаратистських заяв. На початку 2011 року Д. Сидор попередив

українську владу про те, що після багатьох років вимог задоволення своїх прав «русинський народ має право зі зброєю в руках захищати свою свободу». Лідер русинського руху звинуватив Київ у етноциді, у дискримінації з явними елементами геноциду, посилаючись на те, що «триває варварське невизнання русинського народу, його національності, заборона русинських шкіл і вивчення русинської мови. Ведуться судові переслідування за те, що русини хочуть бути такими» [4].

Глава «Сойму підкарпатських русинів» укотре закликав Україну визнати автономію Закарпаття, права русинів як титульного етносу в області (за словами представників русинів вони становлять «як мінімум 70% жителів Закарпаття», що не відповідає дійсності), інакше висунулися погрози відокремлення від України силовим сценарієм [4]. Нещодавно лідери русинського руху заявили, що об'єднують зусилля для визнання русинської мови регіональною в Закарпатті та створення русинської автономії. Ігнорувати подібні заяви, що містять загрозу територіальній цілісності України, категорично не можна.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що дезінтеграційні тенденції в Україні користуються підтримкою сусідніх держав. Політики правого ідеологічного спектру заявляють, що русинський політичний рух підтримується Росією та Угорщиною, які начебто зацікавлені в етнополітичній дестабілізації та етнокультурному розколі України. За словами представника партії «Наша Україна» Я. Кендзьора, саме Росія намагається створити відповідну напругу і домогтися визнання автономії в Закарпатті [5]. Також підозрюють у підтримці сепаратистських тенденцій в русинському середовищі й Угорщину. Словацький дослідник русинської проблематики І. Гвать стверджує, що не випадково свого часу в 90-х роках рівнинна держава — Угорщина — ініціювала створення «Карпатського єврорегіону», до складу якого з боку України спочатку мала увійти тільки Закарпатська область. «Це була спроба економічно відокремити, а згодом і відірвати Закарпаття від України і розпоряджатися його ресурсами. А потім <...> може вдасться розширити кордони Угорщини», — припускає дослідник [6].

Жодних офіційних етнотериторіальних претензій сусідні держави, які підтримують свої національні меншини, що проживають в Україні, наразі не висувають. Однак у заявах їх політиків, у діях органів влади простежуються деструктивні тенденції для України. Вони використовують невдоволення національних меншин України, акумулюють його і спрямовують проти країни проживання. Узяти для прикладу хоча б політику спрощеної процедури надання громадянства усім охочим громадянам України, які можуть довести етнічне походження країни набуття громадянства та продемонструвати знання її мови. Щонайбільше ця проблема стосується таких етнополітично нестабільних регіонів України як Автономна Республіка Крим (чисельне переважає російської національної меншини — (58,5%), Чернівецької (найбільша національна меншина румунська — 12,5%) та Закарпатської (угорська національна меншина — 12,1%) областей.

Справжні масштаби поширення подвійного громадянства, забороненого законодавством України, не визначені. Набуття громадянства іншої держави — неконтрольований процес, оскільки ні Росія, ні Румунія, ні Угорщина не мають відповідних договорів з Україною про обмін такою інформацією. Однак, за підрахунками експертів, близько 250 тисяч українців уже мають паспорти Росії, Угорщини чи Румунії. Прихильники подвійного громадянства називають ще більші цифри. У зв'язку з цим, законодавці навіть вирішили узаконити подвійне громадянство. Автори законодавчої ініціативи стверджують, що неофіційно від 5% до 10% українців мають громадянство іншої держави [7].

Держави, що спростили процедуру отримання своїх паспортів, апелюють до необхідності культурної інтеграції представників своєї нації, розділених кордонами. Однак підтримка своєї національної меншини в Україні практично ніколи не обмежується лише етнокультурною складовою, а завжди набуває ознак етнополітичної інтеграції, головним рушієм якої є інститут громадянства. Наявність у представників національних меншин України громадянства інших держав є фактором не лише етнокультурного, а етнополітичного розколу держави. Після отримання громадянства етнічної батьківщини вони схильні ідентифікувати себе більше

з нею, відстоювати її інтереси в країні проживання, що анітрохи не сприяє етнополітичній консолідації українського суспільства.

Навіть більше. Історії відомі цілком конкретні випадки того, як громадянство сусідньої країни ставало приводом для примусової етнополітичної дезінтеграції держави. Німеччина 30-х років ХХ ст. надавала німецьке громадянство судетським німцям, що компактно проживали у промислово розвиненому, багатому на корисні копалини регіоні на півночі та північному заході Чехії. Тому виступи судетських німців проти влади стали офіційною причиною вторгнення Німеччини до Чехословаччини. У 1938 році Судетська німецька партія Чехословаччини звернулася до Німеччини по допомогу, яку отримала негайно. Посилаючись на утиски етнічних німців, Німеччина домоглася анексії територій проживання своєї національної меншини в результаті Мюнхенської угоди 1938 року, за якою Судетська область увійшла до складу Німеччини.

З нещодавніх прикладів: російсько-грузинська війна 2008 року, що завершилася відокремленням від Грузії її територій — Південної Осетії та Абхазії. Підтримка та підживлення сепаратистських рухів у Грузії Росією здійснювалися багато років до ескалації конфлікту. Росія надавала мешканцям Південної Осетії та Абхазії російське громадянство, заохочувала будь-які антигрузинські ініціативи, мала військову присутність у регіоні у вигляді миротворців. Спроби Тбілісі встановити контроль над цими територіями завершилися вторгненням російських військ на територію Грузії. Росія звинуватила Грузію в застосуванні політики геноциду стосовно етнічних осетин у регіоні і виступила на їх збройний захист. З російського боку вторгнення отримало назву «примушення Грузії до миру». Москва досягла поставленої мети: Грузія втратила території Південної Осетії та Абхазії, які проголосили незалежність. Зараз вони перебувають у статусі невизнаних держав, що існують переважно за рахунок фінансової підтримки Росії.

Обидва приклади етнополітичної дезінтеграції держав засвідчили, яку загрозу для національної безпеки України несе практика неконтрольованого набуття громадянства українцями з боку сусідніх держав. Покласти край цьому можна було б, запровадивши відповідальність за подвійне громадянство. Однак такої відповідальності чинний Закон України «Про громадянство України» не передбачає. Ст. 19 нормативно-правового акту лише окреслює підстави для втрати громадянства, якими є добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави. Добровільним набуттям громадянства іншої держави вважаються всі випадки, коли громадянин України звертається із заявою чи клопотанням про набуття громадянства відповідно до порядку, встановленого законодавством держави, громадянство якої набувається [8].

Однак наявність підстав для втрати громадянства не означає його автоматичної втрати. Як стверджує К. Вітман, законодавство України про громадянство містить чимало недоліків, прямо не забороняючи факт подвійного громадянства, що створює загрози етнополітичній безпеці України з боку інших держав, які можуть реалізуватися шляхом етнополітичної мобілізації національних меншин, дестабілізації етнополітичної ситуації, висунення етнотериторіальних претензій [9, с. 578]. Ігноруючи набуття українськими громадянами громадянства інших держав, Україна стає дуже вразливою з етнополітичної точки зору — етнополітично розколотою, адже невідомо, громадянству якої країни у кінцевому підсумку надасть перевагу особа.

Варто зазначити, що спроби покласти край подвійному громадянству як фактору етнополітичного розколу в межах етнополітичної політики здійснюються вже давно. Серед подібних ініціатив варто відзначити проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» (щодо усунення колізій, які дозволяють подвійне громадянство)» № 0919, пропозиції Президента до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо громадянства» № 0984. В 2012 році парламент навіть підтримав у першому читанні проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності за приховування факту перебування у громадянстві іншої держави або набуття такого громадянства)» № 0920.

Посилаючись на численні приклади отримання громадянами України громадянства інших держав, законодавці висловили стурбованість цією загрозою для національної безпеки держави, яка створює підґрунтя для зовнішнього втручання у внутрішні справи України. І запропонували доповнити Закон України «Про громадянство України» ст. 19-1, яка передбачає обов'язок громадянина України повідомити про факт набуття або перебування у громадянстві іншої держави протягом 30 днів. За неповідомлення (приховування множинного громадянства), пропонувалося встановити кримінальну відповідальність. Законопроект передбачав також доповнення Кримінального Кодексу України ст. 114-1, якою за неповідомлення протягом встановленого законом терміну про факт перебування або набуття громадянства іншої держави пропонувалося встановити покарання у вигляді обмеження волі на строк до п'яти років або штраф [10].

Позитивно відзначаючи цю ініціативу посилення боротьби з подвійним громадянством, варто вказати на її недоліки. По-перше, кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі — занадто жорстке покарання за приховування факту подвійного громадянства, в цьому випадку доцільно було б запровадити жорстку адміністративну відповідальність. По-друге, є всі підстави вважати, що документ не дозволить досягнути поставленої мети через відсутність в Україні механізмів декларування подвійного громадянства та його встановлення. Народний депутат IV скликання Т. Чорновіл відзначив, що Ізраїль, Румунія, Угорщина не видають довідок про подвійне громадянство, що робить неможливою дію ухваленого закону [11].

Однак окремі депутати, ігноруючи загрози етнополітичній безпеці, все ж пропонують Україні перейти від протидії подвійному громадянству до його узаконення — імплементації в етнополітичне законодавство України. Відповідний проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про громадянство України» щодо подвійного громадянства в Україні» №2308 було зареєстровано цього року депутатом Л. Миримським, який є представником Автономної Республіки Крим. У короткій пояснювальній записці народний депутат поганенькою (переповненою русизмами) українською мовою обґрунтовує необхідність запровадження подвійного громадянства виключно соціально-економічними вигодами для його носіїв, ігноруючи етнополітичну складову цієї проблеми. «Сьогодні, коли постійно переслідують дефолти, кризи, політичні війни подвійне громадянство — це відмінний вибір убезпечити себе і свою сім'ю», — переконує законодавець у перевагах подвійного громадянства, які полягають у можливості змінити країну проживання з метою працевлаштування або здобуття освіти, але при цьому залишитися українцем [12]. Подвійне громадянство позиціонується як «відмінна інвестиція у майбутнє» у сучасному динамічному і глобалізованому світі та особливість, яка неодмінно «підвищить привабливість України для іноземців».

Однак етнополітичні ризики подвійного громадянства у багато разів перевищують соціально-економічні переваги, які разом з громадянством іншої держави отримують українці. Подвійне громадянство стає етнополітичним інструментом в руках національних меншин, які через різні обставини — безпідставно або обґрунтовано — незадоволені своїм становищем, та держав, що їх підтримують політично, культурно та фінансово. Інструментом, який використовується проти України, її національних інтересів, етнополітичної безпеки, суверенітету, недоторканності, територіальної цілісності. Інструментом, який ускладнює і навіть унеможливує в певних регіонах процес етнополітичної консолідації поліетнічного українського суспільства, живлячи дезінтеграційні тенденції етнополітичного розколу.

1. *Вітман К. М.* Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн : [навч. посібник] / Вітман К. М. – К. : Логос, 2008. – 392 с.
2. *Закон України «Про національні меншини в Україні»* // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36.
3. *Визнання русинів призведе до від'єднання Закарпаття від України* [Електронний ресурс] // Тижневик журналістських розслідувань ЗІК. – Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2012/03/17/339351>.
4. *Лідер русинів: ми маємо право зі зброєю в руках захищатись від України* [Електронний ресурс] // ТСН. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/lider-rusiniv-mi-mayemo-pravo-zi-zbroyeu-v-rukah-zahischatis-vid-ukrayini.html>.
5. *Ярослав Кендзор: Русинський рух на Закарпатті – це «політична провокація, спланована спецслужбами Росії»* [Електронний ресурс] // Закарпаття онлайн. – Режим доступу : <http://zakarpattya.net.ua/News/29053-IAroslav-Kendzor-Rusynskiyi-rukhn-na-Zakarpatti---tse-politychna-provokatsiia-splanovana-spetssluzhbamy-Rosii>.
6. *Російські політики разом із КПУ дестабілізують Україну на Закарпатті* [Електронний ресурс] // Радіо Свобода. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/2214206.html>.
7. *Ільницький В. Роздвоєння особистості / В. Ільницький, А. Скумін* // Український тиждень. – 2013. – № 13. – С. 9.
8. *Закон України «Про громадянство України»* // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.
9. *Вітман К. М.* Перші кроки реформування моделі етнонаціональної політики / К. М. Вітман // Держава і право. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – № 54. – С. 576–583.
10. *Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо відповідальності за приховування факту перебування у громадянстві іншої держави або набуття такого громадянства)» № 0920* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44971.
11. *Закон про штрафи за подвійне громадянство буде мертвим* [Електронний ресурс] // Zahid.Net. – Режим доступу : http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?zakon_pro_shtrafi_za_podviyne_gromadyanstvo_bude_mertvim__nardep&objectId=1267154.
12. *Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про громадянство України” щодо подвійного громадянства в Україні» № 2308* [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=45777.